

Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет
Кафедра історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Кваліфікаційна робота на тему:
«ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
РУХУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.»

Спеціальність А4 Середня освіта (Історія) Освітня програма «Середня освіта (Історія)»

Здобувача вищої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Стерната Юрія

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент
Ятищук Оксана Василівна

Тернопіль 2026

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Історіографія проблеми дослідження	8
1.2. Джерельна база дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	22
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	31
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ	37
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними суспільно-політичними трансформаціями, що відбуваються в Україні в умовах російсько-української війни, яка актуалізує проблематику духовного, культурного та національного відродження українського суспільства. У цьому контексті особливого значення набувають питання формування національної свідомості, зміцнення громадянського суспільства та утвердження державницьких цінностей. Осмислення історичного минулого України виступає важливим чинником консолідації суспільства, здатного протистояти зовнішнім загрозам, імперським зазіханням і проявам авторитаризму.

У контексті історичного досвіду українського національного руху вагоме місце посідає постать митрополита Андрея Шептицького, чия діяльність справила значний вплив на формування української національної ідентичності, розвиток суспільно-політичної думки та утвердження ідеї державності. Його багатогранна діяльність охоплювала духовну, культурну, соціальну й політичну сфери, сприяючи піднесенню патріотичного духу українського народу та активізації національної свідомості.

В умовах сучасних викликів особливої актуальності набуває переосмислення суспільно-громадської, державотворчої та ідеологічної позиції митрополита Андрея Шептицького. Його погляди демонструють виразну кореляцію з актуальними проблемами українського державотворення, зокрема у питаннях національної єдності, консолідації суспільства та взаємодії між різними соціальними й культурними середовищами. Значну увагу митрополит приділяв ідеї побудови модерної української держави, що мала ґрунтуватися на засадах християнської моралі, соціальної справедливості та національного патріотизму.

Упродовж своєї діяльності митрополит Андрей Шептицький послідовно відстоював ідею самостійності України та її інтеграції до

європейського цивілізаційного простору. У складних історичних умовах перебування західноукраїнських земель у складі різних державних утворень – Австро-Угорщини, Польщі, СРСР та нацистської Німеччини – він проявив себе як далекоглядний церковний і громадсько-політичний діяч, який активно репрезентував інтереси українського народу на міжнародному та внутрішньополітичному рівнях. Його звернення, пастирські послання та комунікація з представниками політичної й церковної еліти Європи засвідчують високий рівень політичної культури та стратегічного мислення.

У своїх пастирських посланнях і публічних виступах митрополит Андрей Шептицький здійснював ґрунтовний аналіз суспільно-політичних процесів, критично оцінюючи ідеологічні засади різних політичних течій, зокрема комунізму, соціалізму та націонал-соціалізму. Він послідовно виступав проти будь-яких форм тоталітаризму, засуджував політику асиміляції, обмеження прав і свобод, а також руйнування національних культурних і духовних основ.

Важливим аспектом його діяльності була критика імперської політики держав, що здійснювали контроль над українськими територіями. Митрополит розкривав механізми колоніального підпорядкування, наголошуючи на загрозах, які несли для українського народу політики Польщі, радянського союзу та нацистської Німеччини. У цьому контексті він підкреслював спільність їхніх стратегічних цілей, спрямованих на обмеження національного розвитку українців, їх асиміляцію та знищення політичної суб'єктності.

Погляди, ідеї та концептуальні судження митрополита Андрея Шептицького мають вагоме значення для формування національної свідомості українського суспільства у XXI ст. Їх ґрунтовне вивчення та наукова інтерпретація сприяють не лише глибшому осмисленню історичного досвіду українського державотворення, але й можуть виступати важливим інтелектуальним орієнтиром для сучасної політичної еліти, зокрема у

контексті уникнення стратегічних помилок і прийняття виважених управлінських рішень.

Водночас у радянський період діяльність митрополита Андрея Шептицького зазнавала ідеологічно зумовлених інтерпретацій крізь призму більшовицької доктрини, що зумовлювало її тенденційне та викривлене трактування. Лише після відновлення незалежності України відбулося кардинальне переосмислення його спадщини. У сучасній українській історіографії, релігієзнавстві та суміжних гуманітарних дисциплінах сформовано значний корпус наукових праць, у яких діяльність і світогляд митрополита отримали об'єктивну, позбавлену ідеологічних нашарувань оцінку.

Метою кваліфікаційної роботи є системний аналіз національно-патріотичних поглядів і державотворчих ідей митрополита Андрея Шептицького крізь призму його критичного ставлення до тоталітарних ідеологій – нацизму та комунізму, а також дослідження його позиції щодо необхідності реформування церковних інституцій, військової сфери, органів державної влади й освітньої системи як передумов становлення незалежної та суверенної української держави.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- здійснити аналіз історіографії та джерельної бази дослідження;
- охарактеризувати державотворчі погляди митрополита Андрея Шептицького в історичній ретроспективі;
- проаналізувати відображення його державницької позиції у власних працях і пастирських посланнях;
- розкрити концепцію української незалежності крізь призму церковно-державницьких ідей митрополита;
- з'ясувати роль релігії, Церкви та християнської моралі у процесах державотворення й національної консолідації українського суспільства відповідно до його поглядів.

Об'єктом дослідження є постать митрополита Андрея Шептицького як визначного церковного, громадського та суспільно-політичного діяча.

Предметом дослідження виступають його громадянська та державницько-ідеологічна позиції, а також національно-патріотичні ідеї.

Методологічна основа дослідження зумовлена його метою та завданнями й базується на поєднанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних методів, зокрема історико-порівняльного, історико-системного, історико-біографічного та історико-типологічного підходів, що забезпечують комплексне та всебічне вивчення заявленої проблематики.

Наукова новизна отриманих результатів кваліфікаційної роботи полягає у спробі аналізу праць Андрея Шептицького, які розкривають тогочасне суспільно-політичне життя України й відображають політичні і державницькі ідеї митрополита.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1899–1944 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з початком активної церковно-громадської та суспільно-політичної діяльності митрополита Андрея Шептицького на посаді Станіславівського єпископа. Верхня межа зумовлена завершенням його багатогранної діяльності, що пов'язане зі смертю митрополита у 1944 р.

Географічні межі кваліфікаційної роботи охоплюють територію України, зокрема західноукраїнські землі, передусім Галичину, в контексті суспільно-політичних та історичних процесів першої половини ХХ ст.

Теоретичне значення дослідження полягає у систематизації та науковому осмисленні державницьких ідей митрополита Андрея Шептицького, а також у формулюванні узагальнених висновків, що розширюють уявлення про нього як про далекоглядного мислителя, аналітика та церковно-громадського діяча, чия діяльність мала вагомий вплив на розвиток української суспільно-політичної думки.

Практичне значення роботи визначається можливістю використання отриманих результатів у сучасному державотворчому процесі, зокрема при виробленні стратегічних підходів до зміцнення української державності, утвердження її суверенітету та розвитку демократичних інституцій. Крім того, матеріали дослідження можуть бути застосовані у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання нормативних і спеціальних курсів з історії України першої половини XX ст., історії релігії та Церкви в Україні, а також у підготовці науково-методичних праць.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи зумовлені логікою дослідження, його метою та поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми дослідження

Варто наголосити, що одним із ключових завдань сучасної гуманітарної науки – зокрема істориків, політологів, релігієзнавців і філософів – є здійснення комплексного та неупередженого аналізу історичних процесів із метою виявлення помилок минулого та запобігання їх повторенню у майбутньому. У цьому контексті особливого значення набуває критичне переосмислення діяльності визначних постатей української історії, зокрема митрополита Андрея Шептицького.

Громадсько-політична та церковна діяльність митрополита Андрея Шептицького в історіографії оцінювалася неоднозначно, що зумовило існування різних, подекуди суперечливих підходів до її інтерпретації. Узагальнюючи науковий доробок, доцільно виокремити кілька основних груп досліджень.

Праці радянського періоду, написані в руслі комуністичної ідеології, які мають виразно тенденційний характер і відзначаються ідеологічною заангажованістю. У цих роботах діяльність митрополита трактувалася крізь призму класово-партійних підходів, що призводило до її свідомого викривлення.

До окремої групи належать дослідження представників українського національно-патріотичного середовища першої половини XX ст., а також праці української діаспори в країнах Європи, США та Канаді упродовж XX–XXI ст., у яких постать митрополита розглядається в контексті національно-визвольного руху та державотворчих процесів.

Сучасний етап історіографії представлений працями українських науковців, опублікованими після проголошення незалежності України, які характеризуються прагненням до об'єктивності, комплексності та позбавлені ідеологічних нашарувань попереднього періоду.

Характерною рисою радянської історіографії було формування негативного образу митрополита Андрея Шептицького як «прислужника українського буржуазного націоналізму і захисника інтересів Другої Речі Посполитої» [15, с. 45]. Подібні оцінки, зокрема, відображені у праці В. Добричева «В тіні Святого Юра», де діяльність митрополита інтерпретується як така, що суперечить інтересам радянської держави та народу, тобто характеризується як «антинародна» [20, с. 51].

Аналогічні підходи простежуються і в працях К. Дмитрука [19], зокрема «Безбатченки. Правда про участь буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР», «Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков», «В одній імперіалістичній упряжці: Антинародна суть так званого “союзу” українського буржуазного націоналізму і уніатства». У цих працях автор звинувачував митрополита у зраді українського народу та засуджував його контакти з представниками національно-визвольного руху, яких радянська історіографія трактувала як «українських буржуазних націоналістів».

У контексті критики греко-католицької церкви слід також згадати праці «Уніатство і український буржуазний націоналізм» та «Уніатство і клерикальний антикомунізм», у яких уніатство розглядалося як інструмент «реакційної ідеології». Подібні оцінки містяться і в праці А. Шиша «Уніати-покутники. Хто вони?» [84], де греко-католицьке духовенство характеризується як носій «середньовічних ідей», що нібито сприяють формуванню покірності та відірваності від суспільного життя [84, с. 59].

Таким чином, радянська історіографія демонструє чітко виражену ідеологічну спрямованість у висвітленні діяльності митрополита Андрея Шептицького, що зумовлює необхідність критичного підходу до її використання та переосмислення в сучасних наукових дослідженнях. У наукових працях, авторами яких є українські громадсько-політичні діячі першої половини ХХ ст., а також представники української діаспори, зокрема

історики, релігієзнавці та публіцисти, здійснено ґрунтовне й відносно об'єктивне висвітлення релігійно-політичної діяльності митрополита Андрея Шептицького. Важливо підкреслити, що саме за кордоном опубліковано значну кількість праць як самого митрополита, так і досліджень, присвячених його діяльності, що значною мірою сприяло збереженню та популяризації його ідейної спадщини.

Представники цієї групи дослідників ставили перед собою завдання комплексного аналізу життєвого шляху митрополита, водночас акцентуючи увагу на його ролі у піднесенні культурного, освітнього та національного рівня українського населення, передусім на західноукраїнських землях. У працях діаспорних авторів знайшли відображення різні аспекти діяльності митрополита – освітня, релігійна, культурна та громадсько-політична, а також окреслено його світоглядні та державницькі позиції.

Варто зазначити, що зарубіжні дослідники мали можливість більш вільно та неупереджено інтерпретувати історичні події, оскільки не перебували під тиском ідеологічного контролю. Натомість у радянській Україні історична наука функціонувала в умовах жорсткої цензури та тотального контролю над науковим і медійним простором, що суттєво обмежувало можливості об'єктивного висвітлення діяльності митрополита Андрея Шептицького.

Показовим є те, що значні сподівання на митрополита покладали діячі Української Народної Республіки, зокрема В. Винниченко та Л. Цегельський. Так, у праці Л. Цегельського «Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності» автор, осмислюючи масштаб постаті митрополита, наголошував на його вагомій ролі як духовного та національного провідника українського народу. Зокрема, він підкреслював: «Митрополит Шептицький поширив свій авторитет на всю Україну й українську еміграцію в Європі та за морями... Митрополит став духовним вождем всього українського народу... українці визнають його авторитет» [73, с. 20].

Крім того, Л. Цегельський акцентував увагу на чіткій проукраїнській позиції митрополита, зазначаючи, що він «солідаризувався із політичними змаганнями галицьких українців та був у близькій кооперації з Українським Народним Комітетом у Галичині... і з українським представництвом у галицькому сеймі, в австрійському парламенті» [73, с. 52].

Високу оцінку діяльності митрополита Андрея Шептицького дав також Іван Франко. У статті «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» він відзначив його виваженість, політичну далекоглядність і толерантність як громадсько-політичного діяча. Зокрема, І. Франко наголошував: «Всяка політика, а тим більше соціальна, вимагає обережності, от тим-то й митрополит у дальшій тязі своїх виводів закликав наше духовенство до обережності і вживав для сього дуже характерних аргументів» [72, с. 282].

Таким чином, праці українських діячів першої половини ХХ ст. та представників діаспори відіграли важливу роль у формуванні об'єктивного наукового образу митрополита Андрея Шептицького, заклавши підґрунтя для подальших сучасних досліджень його багатогранної діяльності.

Дослідник В. Лаба у науковій праці «Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги» здійснив ґрунтовний аналіз процесу становлення митрополита як церковного та громадського діяча, окресливши його як свідомого національно-патріотичного лідера. Автор підкреслював високий авторитет митрополита в українському суспільстві, зазначаючи: «Усі свідомі українці, побачивши послідовну працю Митрополита Андрея для українського народу, вважали Митрополита духовим провідником українського народу – українським Мойсеєм. Навіть люди, що не ставилися прихильно до Церкви, ставилися до Митрополита Андрея з найбільшою пошаною за його народню і культурну працю, та за його незвичайну людяність... Митрополит був в очах усіх українців величною постаттю...» [32, с. 46].

Подібні оцінки простежуються і в працях інших представників української діаспори, зокрема В. Дорошенка у виданні «Великий митрополит

(пам'яті Митрополита Шептицького): спогади і нариси» та С. Барана – «Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність», «Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї» [2]. У зазначених працях здійснено комплексний аналіз життєвого шляху та діяльності митрополита, зосереджено увагу на ключових етапах його церковного, культурного та громадсько-політичного служіння.

Зокрема, С. Баран високо оцінював церковну діяльність митрополита, наголошуючи на його прагненні до міжконфесійного діалогу та єдності християнського світу: «Митрополит думав перш за все про зближення двох Церков – католицької і православної. Цю велику ідею здійснював він на щорічних “велеградських” з’їздах на Моравії» [2, с. 20]. Водночас дослідник підкреслював і державницьку позицію Шептицького, зазначаючи, що «митрополит був безстрашним оборонцем Церкви і народу в часи німецької гітлерівської окупації українських земель під час Другої світової війни...» [2, с. 20].

Особливу увагу С. Баран звертав також на принципову позицію митрополита щодо міжконфесійних конфліктів, зокрема його критичне ставлення до політики польської влади стосовно православного населення: «Шептицький осуджував гостро переслідування православних українців на Холмщині та Підляшші в передвоєнній Польщі і масове нищення поляками в 1938 р. православних церков...» [2, с. 20].

У свою чергу, В. Дорошенко у праці «Великий митрополит (пам'яті Митрополита Шептицького)» акцентував увагу на духовному вимірі діяльності Андрея Шептицького, опублікувавши спогади та матеріали, що висвітлюють ключові етапи його релігійного служіння та формування як церковного лідера.

Вагомий внесок у дослідження постаті митрополита здійснив також відомий історик Іван Лисяк-Рудницький. У статті «Українці Галичини під австрійським пануванням» він розкрив роль Шептицького у розвитку Української греко-католицької церкви та української культури загалом.

Дослідник наголошував на його активній діяльності у сфері церковного реформування, зокрема створенні нових чернечих орденів і підтримці теологічних студій. Водночас І. Лисяк-Рудницький підкреслював державницьке значення діяльності митрополита: «Шептицький зробив великі послуги українській справі, справі відновлення і становлення української державності», надавши українському національно-визвольному рухові впевненості та сили [41]. Крім того, дослідник акцентував на універсалістському баченні митрополита: «Ідея, якій він присвятив своє життя, це – поєднання західного та східного християнства...» [41, с. 436].

У праці «Український національний рух напередодні Першої світової війни» І. Лисяк-Рудницький також звернув увагу на політичну далекоглядність митрополита, підкреслюючи, що «під керівництвом Андрея Шептицького Греко-католицька церква стала тісно пов'язана з боротьбою України за незалежність» [41, с. 477].

Огляд пастирських послань митрополита Андрея Шептицького здійснив канадський дослідник Анатоль Базилевич у праці «Введення у твори митрополита Андрея Шептицького». Відповідно до його концепції, творчу спадщину митрополита доцільно поділяти на три основні хронологічні періоди: перший (1899–1914 рр.) – від початку єпископського служіння у Станіславі до його депортації вглиб Російської імперії у вересні 1914 р.; другий – від цього часу до 1927 р.; третій (1928–1944 рр.) – період активної діяльності після завершення масштабних унійних ініціатив, передусім у Західній Європі [1, с. 232]. Дослідник наголошував, що найбільш продуктивними у творчому та суспільному вимірах були перший і третій періоди.

Окрім хронологічної періодизації, А. Базилевич запропонував тематичну класифікацію творів і пастирських послань митрополита, виокремивши такі групи: монастирські устами та конституційні листи; аскетично-богословські й душпастирські праці; твори, присвячені обрядовим питанням; праці з проблематики церковної єдності; тексти, що відображають

погляди митрополита на мистецтво; історичні дослідження; а також твори на суспільну тематику. Такий підхід дозволяє комплексно охарактеризувати інтелектуальну спадщину митрополита та її багатовекторність.

Значний інтерес становить також монографія Є. Небесняка «Митрополит Андрей», опублікована італійською мовою у 2001 та 2003 рр. (згодом перекладена українською). У ній автор аналізує суспільно-політичну та церковну діяльність митрополита, розкриває специфіку функціонування Галицької митрополії та підкреслює його вагомий внесок у зміцнення української національної ідеї. Зокрема, дослідник зазначає, що Шептицький був не лише церковним ієрархом, а й загальнонаціональним авторитетом: «світська державна влада та весь український народ, без огляду на різну конфесійну приналежність окремих його членів, радо добачали в його особі найавторитетнішого представника інтересів світового українства...» [54, с. 265]. Водночас підкреслюється його роль у поширенні ідей українського патріотизму в галицькому суспільстві [54, с. 265].

Проблематиці екуменізму в діяльності митрополита присвячене дослідження Блаженнішого Любомира Гузара «Андрей Шептицький – митрополит Галицький (1901–1944): провісник екуменізму», у якому наголошується на його прагненні до міжконфесійного діалогу та єдності християнських церков.

Окрему увагу слід звернути на праці канадського історика українського походження Б. Боцюрківа [9], який дослідив політику Радянського Союзу щодо Української греко-католицької церкви, а також розкрив державницькі орієнтири діяльності митрополита. Автор акцентував на його активній громадсько-політичній позиції упродовж 1918–1944 рр., зокрема у контексті підтримки української державності. Так, Б. Боцюрків зазначає, що митрополит виступав у Віденському парламенті на підтримку возз'єднання Холмщини з Українською Народною Республікою, а також домагався реалізації зобов'язань Австро-Угорщини щодо створення українського

автономного краю на території Східної Галичини та Північної Буковини [9, с. 17].

Крім того, дослідник аналізує події осені 1918 р., пов'язані з розпадом Австро-Угорської імперії, та окреслює роль митрополита Андрея Шептицького у процесах українського державотворення в цей період.

Наукові дослідження, опубліковані після проголошення незалежності України у 1991 р., започаткували якісно новий етап у вивченні постаті митрополита Андрея Шептицького. У працях українських вітчизняних істориків здійснено критичне переосмислення радянських ідеологічних інтерпретацій, що дозволило спростувати їхню упередженість і відкрити нові аспекти церковної, культурної, освітньої, громадсько-політичної та просвітницької діяльності митрополита.

Таким чином, діяльність Андрея Шептицького постійно перебувала у фокусі наукових зацікавлень представників різних середовищ – духовенства, політичних діячів, громадських активістів та істориків. Водночас найбільш об'єктивні оцінки його ролі у розбудові української державності та розвитку Української греко-католицької церкви сформувалися у працях представників української діаспори. Їхні підходи суттєво відрізняються від висновків радянської історіографії, яка характеризувала митрополита як «прислужника українського буржуазного націоналізму» та «захисника інтересів Другої Речі Посполитої».

У дослідженнях українських громадсько-політичних діячів і науковців різних періодів досить об'єктивно висвітлено багатогранну діяльність митрополита, зокрема його внесок у культурно-освітній розвиток, формування суспільно-політичної думки та утвердження державницьких ідей. У цьому контексті варто відзначити праці С. Барана, А. Базилевича, Б. Боцюрківа, В. Лаби, К. Королевського, І. Лисяка-Рудницького, Л. Цегельського та інших дослідників, які акцентували увагу на ролі митрополита у національно-визвольній боротьбі українського народу та реалізації його державницьких прагнень.

Окремо слід підкреслити, що новий етап у дослідженні багатогранної діяльності митрополита як очільника Української греко-католицької церкви пов'язаний із працями сучасних українських учених, опублікованими після 1991 р. Зокрема, у дослідженнях Я. Заборовського, Л. Гентош, В. Марчука, В. Сергійчука, М. Мариновича, Е. Бистрицької та інших авторів наголошується на визначальному внеску митрополита у розвиток церковних інституцій, формування національної свідомості українців та утвердження духовних основ суспільства.

Сучасні дослідники також акцентують увагу на виховному потенціалі діяльності Андрея Шептицького, підкреслюючи її вплив на формування свідомого громадянства та становлення молодого покоління, здатного до відповідального вибору в умовах різних політичних режимів.

Постать митрополита та його діяльність знайшли відображення і в низці дисертаційних досліджень, у яких вона розглядається з різних наукових ракурсів. Зокрема, у працях Г. Гладкої та Я. Білас проаналізовано роль Шептицького у національно-визвольному русі українців; Н. Прокоп зосередила увагу на його діяльності в контексті становлення української державності та європейської правової культури; Л. Крупа дослідив суспільно-культурну діяльність митрополита в Галичині. У цих дослідженнях здійснено об'єктивне переосмислення громадсько-політичної діяльності Андрея Шептицького та увиразнено його внесок у процеси державотворення.

Отже, аналіз праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників засвідчує вагомий внесок митрополита Андрея Шептицького у формування національної свідомості українців, розвиток церковного життя та утвердження ідеї незалежної української держави.

1.2. Джерельна база дослідження

Основу джерельної бази бакалаврської роботи становлять опубліковані документальні матеріали, зокрема зібрані та впорядковані О. Гайовою та А. Кравчуком у фундаментальному виданні «Митрополит Андрей Шептицький.

Життя і діяльність: документи і матеріали» [51; 52]. Упорядники здійснили значну наукову роботу з пошуку, систематизації та публікації текстів пастирських листів, послань та інших праць митрополита, які нині зберігаються в архівних і бібліотечних фондах як в Україні, так і за її межами.

Зазначене видання вирізняється чіткою структурою та належним науковим апаратом: кожен документ супроводжується вказівкою на його джерельне походження, а також відповідним бібліографічним описом. Це дозволяє використовувати матеріали збірника як надійну джерельну основу для дослідження. Опубліковані документи дають змогу реконструювати національно-патріотичні та державницькі погляди митрополита Андрея Шептицького, а також простежити еволюцію його суспільно-політичної позиції. Видання охоплює, зокрема, раніше малодоступні або неопубліковані матеріали з фондів Державного архіву Львівської області, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, а також окремі документи, що публікувалися раніше.

Важливою складовою збірника є також включення окремих праць митрополита, які раніше були опубліковані за кордоном у середовищі української діаспори. Як зазначає упорядник А. Кравчук, «редколегія праці старалася подати основу для нових, досі не досліджених питань та кинути нове світло на висновки дотеперішніх досліджень...» [51, с. 18].

До джерельної бази дослідження належить і збірка творів самого митрополита «Твори морально-пасторальні» (т. LVI–LVIII), видана Українським католицьким університетом ім. св. Климента Папи в Римі у 1983 р., яка містить важливі тексти, що відображають його богословські, моральні та суспільні погляди.

Суттєве значення для дослідження має також документальне джерело – звернення М. Величківського, А. Шептицького, А. Лівницького, А. Мельника, М. Омеляновича-Павленка до Адольфа Гітлера від 14 січня 1942 р. [24], в

якому порушувалося питання подолання антиукраїнської політики німецької окупаційної влади щодо економічного та національно-культурного розвитку України. Зазначений документ, опублікований у збірнику «ОУН в 1942 році: документи», є важливим свідченням критичного ставлення митрополита до ідеології нацизму та окупаційної політики Третього Рейху.

До цієї групи належать звернення митрополита до керівників європейських держав та представників парламентських інституцій. Серед них: «Меморандум до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави» (15.08.1914 р.); лист до Микити Хрущова, що містив протест проти незаконних арештів уніатського духовенства (05.03.1941 р.) [74]; а також звернення М. Величківського, А. Шептицького, М. Омеляновича-Павленка та А. Лівницького до Адольфа Гітлера (14.01.1942 р.), у якому порушувалося питання подолання антиукраїнської політики німецької окупаційної адміністрації щодо національно-культурного та економічного розвитку України [24].

До групи пастирських послань належать тексти, адресовані різним соціальним і духовним групам. Зокрема: послання до української інтелігенції (27.01.1900 р.) [51, с. 190]; звернення до українського народу (02.08.1899 р.) [13, с. 260]; послання про утиски християнської віри на території УРСР (25.02.1930 р.) [51, с. 261]; послання до духовенства «Хто винен?» (березень 1934 р.) [51, с. 262]; заклик до покаяння у Великий піст (лютий–березень 1938 р.) [51, с. 263]; а також пастирське послання «Не убий» (21.11.1942 р.) [18], яке має виразний морально-етичний і антивоєнний характер.

Окрему групу становить листування митрополита з Папою Римським Пієм XII, зокрема лист, у якому відображено ситуацію в межах архієпархії в умовах німецької окупації (29–31.08.1942 р.) [3], що засвідчує його інформування Святого Престолу про становище Церкви та населення.

Важливим джерельним блоком є листування митрополита з українськими громадсько-політичними діячами, зокрема листи травня 1908 р.

[38], які відображають його участь у суспільно-політичному дискурсі того часу.

До цієї групи належать документи, що відображають його державницькі та політичні погляди в період Української революції та міжвоєнного часу. Сюди входять: лист до М. Тишкевича щодо майбутнього України (02.01.1918 р.) [34]; відповідний лист М. Тишкевича до митрополита про стан подій в Україні після революції (січень 1918 р.) [34]; звернення закордонного бюро Української радикально-демократичної партії щодо голоду в Україні (грудень 1932 р.) [25]; а також лист до М. Кибальчича, присвячений проблемі порозуміння між українцями Сходу і Заходу (05.09.1942 р.) [76].

Окрему групу джерел становлять листи духовенства та ієрархів Української греко-католицької церкви, адресовані митрополиту Андрею Шептицькому. Зокрема, це лист священника Яценківа, у якому порушується питання організації групи священників для душпастирського служіння серед вояків Української Повстанської Армії (07.07.1944 р.) [40]. Зазначені документи відображають взаємодію церковної ієрархії та духовенства в умовах воєнного часу, а також роль митрополита як координуючого центру церковного життя.

До джерельного комплексу належать листи митрополита Андрея Шептицького до ієрархів Української православної церкви, зокрема до архієпископа Холмського та митрополита Іларіона (Огієнка), датовані 21 листопада 1941 р. [39], а також звернення до православних архієреїв (березень 1942 р.) [35]. У цих документах особливу увагу приділено проблемі міжконфесійного порозуміння та консолідації українського суспільства незалежно від віросповідання.

До окремої групи віднесено інші документи суспільно-політичного характеру. Серед них – заява Української Національної Ради до німецького уряду щодо права українців на власну державність (14.08.1941 р.) [61, с. 127], а також повідомлення часопису «Місіонер» (1941 р.) [50, с. 144], у якому

висвітлювалися трагічні наслідки більшовицького режиму в Галичині та проведення богослужінь і молебнів за жертвами репресій НКДБ.

Таким чином, залучена джерельна база дозволяє комплексно та багатовимірно дослідити національно-патріотичні погляди митрополита Андрея Шептицького, а також глибше осмислити його державницькі, громадсько-політичні та духовно-пастирські ідеї. Опрацювання зазначених матеріалів забезпечує можливість всебічної реконструкції його світоглядних позицій і ролі в суспільному житті України першої половини ХХ ст.

Загалом бакалаврська робота ґрунтується на широкому колі опублікованих архівних документів, зокрема матеріалів із фондів, пов'язаних із постаттю Андрея Шептицького, які видані окремими збірниками. Вони становлять цілісну джерельну основу для системного аналізу його громадсько-політичної та пастирської діяльності. Особливе місце серед них займають пастирські послання митрополита, опубліковані в Римі, які відображають ключові аспекти його богословських, моральних і суспільних поглядів.

Джерельною основою бакалаврської роботи є документи та архівні матеріали, впорядковані О. Гайовою та А. Кравчуком під назвою «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали». Зазначене видання містить широкий комплекс документів, що дозволяють реконструювати різні аспекти діяльності митрополита та є важливим джерелом для дослідження його суспільно-політичних і державницьких поглядів.

До джерельної бази також належить збірник «ОУН в 1942 році: документи», на сторінках якого представлено матеріали, що відображають складні політичні реалії періоду Другої світової війни, зокрема документи, які свідчать про критичне ставлення митрополита Андрея Шептицького до політики німецького нацизму.

Таким чином, залучені до дослідження джерела дозволяють сформувати цілісне уявлення про роль митрополита Андрея Шептицького у

громадсько-політичному житті України в досліджуваний період, а також простежити еволюцію його державницьких і духовно-пастирських позицій.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Безперечно, Андрей Шептицький увійшов в історію України як визначний церковний і суспільний діяч, діяльність якого вирізнялася високим рівнем самопожертви та спрямованістю на забезпечення духовного й національного розвитку українського народу. Зокрема, у пастирському посланні «Християнська робота» від 2 серпня 1899 р. митрополит звертає особливу увагу на роль учительства у формуванні національно свідомого покоління, наголошуючи на необхідності виховання молоді в дусі любові до рідної землі та праці на її благо: «...Нехай вже молоді діти учаться любити свою землю, нехай учаться діти при ній працювати, нехай будучі покоління возьмуть в свої руки торгівлю і промисел, бо слабою завсігди є суспільність, що свого промислу не має...» [60, с. 11].

У зазначеному посланні також репрезентовано концептуальне бачення патріотизму митрополитом, який розглядає його як складову християнської етики. У цьому контексті підкреслюється, що любов до Батьківщини не суперечить загальнохристиянському принципу любові до ближнього, а органічно доповнює його: «...любити свою родину і свою вітчину. І як любов до ближнього не противиться любові до родини, так не противиться і любові вітччини...» [60, с. 14].

Водночас Андрей Шептицький наголошує на несумісності патріотизму з проявами ненависті, акцентуючи на його морально-етичній природі, що не суперечить християнському віровченню. У цьому зв'язку він підкреслює, що істинний патріотизм реалізується через сумлінне виконання суспільних обов'язків, зокрема духовенством: «...Хто на своїм становиску, сповняючи совістно свій обов'язок, працює для добра народа, є ліпшій патріот, як той, котрий много говорить, а мало, що робить...» [60, с. 14].

Особливу увагу митрополит приділяє моральним засадам патріотизму, наголошуючи на його несумісності із насильством і злочинами, а також закликаючи до збереження та розвитку української мови, культури й

традицій. При цьому він застерігає від руйнівного впливу ненависті, підкреслюючи її неприйнятність у християнському світогляді: «Стережіться ненависті... Передовсім пам'ятаймо, що нарід є тим сильніший, чим більше опираєся на науці Ісуса Христа...» [60, с. 14–15].

Ідею поєднання патріотизму з християнськими цінностями підтримують і дослідники. Зокрема, В. Лаба відзначає виняткову роль митрополита у розвитку українських інституцій, підкреслюючи масштаб його впливу: «...Не було української установи, яка постала б і діяла б без підтримки Митрополита Шептицького. Він робив для українського народу те, чого не міг зробити ніхто інший. Він мав усі дані бути провідником народу та був ним...» [32, с. 52].

Патріотизм, за визначенням митрополита, посідає ключове місце в системі цінностей українського суспільства. Водночас він наголошує на власній відповідальності за служіння народові, підкреслюючи спрямованість своєї діяльності на досягнення загального блага: «...я буду у відповідності до моїх сил працювати заради добра української суспільності – це ставить мене в ряд громадян-патріотів, із яких хотів би я бути найкращим...» [54, с. 269].

У пастирському посланні «До української інтелігенції» від 27 січня 1900 р. Андрей Шептицький акцентує увагу на необхідності комплексного розвитку економічної та культурної сфер як передумови національного поступу. Він підкреслює, що формування міцної економічної основи є ключовою умовою стабільного суспільного розвитку: «...Треба нам іще думати про поставлення самих підвалин нашої хати, про ту цілу економічну сторону народного життя, без якої навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безглузде...» [66, с. 292].

Водночас митрополит обґрунтовує тезу про те, що інтеграція українського народу до європейського політичного простору можлива лише за наявності міцних політичних та економічних інституцій, що у перспективі створює передумови для державотворення. Завершуючи свої міркування, він наголошує на необхідності суспільної консолідації, підкреслюючи, що

«запорукою успішної праці є сильний патріотизм, який у нашому народі проявляється боротьбою віків...» [66, с. 292]. У цьому контексті патріотизм постає як визначальний чинник і рушійна сила процесів українського націє-та державотворення.

Окрему увагу заслуговує лист «Про християнський патріотизм» від 11 травня 1908 р., у якому Андрей Шептицький чітко артикулює питання національної самоідентифікації, ототожнюючи себе з українським народом і підкреслюючи власну належність до української нації.

Андрей Шептицький чітко розмежовував поняття «патріотизм» і «тероризм в інтересах нації», послідовно відстоюючи тезу про моральну несумісність служіння Батьківщині із застосуванням насильства. У своїх міркуваннях митрополит наголошував, що жодні злочинні дії, зокрема вбивство, не можуть бути виправдані національними інтересами, оскільки суперечать християнському вченню: «Служба народови, служба вітчизні, се служба свята, також Богу віддавана; щоби до неї зблизитися, треба мати руки чисті, не закровавлені...» [63, с. 190]. Відтак, навіть дії, мотивовані патріотичними гаслами, але здійснені шляхом насильства, розглядалися ним як злочини проти власного народу, незалежно від їх суспільного схвалення.

Водночас така позиція митрополита не знаходила підтримки серед частини українських політичних діячів початку ХХ ст., зокрема М. Лозинський, К. Трильовський та Л. Цегельський. Так, К. Трильовський у праці «Потоцький. Січинський. Шептицький» піддав різкій критиці погляди митрополита, трактуючи їх як «антиукраїнські», тоді як М. Лозинський у публікації в часописі «Громадський Голос» характеризував відповідну позицію як зрадницьку. У свою чергу, Л. Цегельський у щоденнику «Діло» вдавався до різко негативних оцінок діяльності митрополита. Проте така критика не змінювала принципової позиції Андрей Шептицький, яка ґрунтувалася на християнських морально-етичних засадах і виключала можливість легітимації насильства духовенством.

У період Першої світової війни митрополит був змушений формувати політичну позицію з урахуванням геополітичних викликів, зокрема загрози інкорпорації Галичини до складу Російської імперії. У цьому контексті він розглядав перспективу формування сильної української держави як чинника протидії російському впливу, насамперед на культурному, мовному та ментальному рівнях. Така держава, на його думку, могла б виступати надійним союзником Австро-Угорщини.

У своїх державницьких візіях Андрей Шептицький обґрунтовував необхідність реформування ключових суспільних інститутів, зокрема права, війська та церкви. Важливе місце у цих міркуваннях посідала ідея відновлення військових традицій українського козацтва, які мали стати основою для формування національного війська. При цьому він вважав, що військова організація повинна спиратися на історичну спадщину Запорозької Січі, а керівництво державою могло б здійснюватися у формі гетьманату, що апелював до традицій козацької державності.

Суттєву роль у процесі націєтворення митрополит відводив мовно-культурному чиннику, наголошуючи на необхідності впровадження української військової термінології та символіки як засобу формування національної ідентичності: «Український національний характер мусить бути висловлений в назвах офіцерів: отаман, осавул, сотник, як також в їхніх уніформах і, наскільки це можливе, в мові військової команди...» [63, с. 191]. Такі підходи, на його думку, сприяли б відновленню історичної пам'яті та консолідації українського суспільства, водночас заперечуючи імперські наративи щодо «малоросійської» ідентичності [4, с. 138].

Узагальнюючи, слід зазначити, що Андрей Шептицький розглядав формування української державності як процес, що має ґрунтуватися на єдності нації та християнських моральних принципах. Особливу роль у цьому процесі він відводив Церкві як інституції, здатній забезпечити духовну консолідацію суспільства та здійснювати вагомий освітньо-виховний вплив. Водночас митрополит підкреслював, що ефективне функціонування держави

можливе лише за умови гармонійної взаємодії між церковними та державними структурами.

У його концепції держави пріоритетним завданням виступало забезпечення належного рівня добробуту громадян, що передбачало поєднання матеріальних і духовних засад суспільного розвитку. При цьому Андрей Шептицький послідовно підтримував ідею здобуття українцями незалежної, суверенної та соборної держави, наголошуючи на необхідності досягнення цієї мети шляхом релігійної та політичної консолідації суспільства, а також формування надконфесійної моделі майбутньої української державності.

Андрей Шептицький посідає вагоме місце в історії України не лише як визначний церковний діяч, але й як впливовий просвітитель, мислитель і виразник національно-патріотичної ідеї. Його інтелектуальна спадщина охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних із реформуванням державних інституцій, церковного життя та трансформацією суспільного світогляду на засадах християнської етики.

У центрі його концепції перебувала ідея утвердження української нації як суб'єкта історичного розвитку, здатного до самостійних політичних трансформацій. Важливим інструментом цього процесу митрополит вважав поширення євангельських цінностей у суспільстві, підкреслюючи, що лише морально зріла спільнота здатна забезпечити ефективне функціонування держави: «активно працювати доносячи євангельські цінності до громади, бо коли бодай велика більшість громадян живе християнським життям... ті труднощі, що пов'язані з верховним проводом, розв'язуються корисно для загального життя...» [4, с. 140].

Водночас Андрей Шептицький застерігав від небезпек, притаманних бездуховному суспільству, в якому політичну владу здобувають особи, позбавлені моральних орієнтирів: «приносять радше шкоду... бо замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного

самолюбства...» [15, с. 160]. У цьому контексті він пов'язував якість державного управління із рівнем духовно-морального розвитку громадян.

Особливе місце у його працях посідає проблема національної ментальності та необхідності її ґрунтовного наукового осмислення. У творі «Ідеалом нашого національного життя» (грудень 1941 р.) митрополит акцентував на потребі глибокого аналізу духовності українського народу як засобу подолання комплексу меншовартості [15, с. 161]. Він вважав, що осмислення історичного досвіду, зокрема травматичних подій – воєн, голоду, політичних репресій – сприятиме відновленню національної гідності та критичному переосмисленню імперських наративів, які формували викривлене уявлення про власну ідентичність.

У цьому ж контексті Андрей Шептицький наголошував на необхідності розвитку етнопсихологічних досліджень. У декреті «Про єдність» від 10 червня 1943 р. він підкреслював брак фахових досліджень у цій сфері: «...незвичайно мало, або й зовсім не маємо філософів, або моралістів, які досліджували б національну психіку...» [9, с. 190]. На його переконання, міждисциплінарна співпраця психологів, філософів та істориків могла б сприяти глибшому самопізнанню нації та формуванню зрілої громадянської свідомості.

Важливим елементом його суспільно-політичних поглядів була критика внутрішньої роз'єднаності української еліти, яку він розглядав як одну з ключових причин історичних поразок і втрати державності. Ця дезінтеграція, на його думку, сприяла міжусобній боротьбі та створювала передумови для домінування зовнішніх сил на українських землях.

Окрему увагу митрополит приділяв аналізу негативних наслідків тоталітарної політики СРСР щодо України. Він наголошував на глибоких деформаціях суспільної свідомості, спричинених тривалим впливом більшовицького режиму: «Двадцять літ большевицького режиму знищило безліч елементів, може конечно потрібних до розбудови Батьківщини» [9, с.

111]. При цьому він протиставляв імперській моделі державності демократичні та християнсько-етичні принципи організації суспільства.

Узагальнюючи, слід зазначити, що Андрей Шептицький формулював ідеал держави, заснованої на поєднанні політичної мудрості керівництва, моральної відповідальності громадян та домінування християнських цінностей у суспільному житті. На його думку, лише за умов духовного оновлення суспільства, розвитку освіти та формування активної громадянської позиції можливе становлення якісно нової влади й підвищення рівня життя.

Водночас він відводив ключову роль у цьому процесі таким соціальним інститутам, як духовенство, учительство та громадські організації, які забезпечують духовно-інтелектуальний розвиток особистості та сприяють консолідації нації.

Андрей Шептицький обґрунтовував, що одним із ключових завдань свідомої та освіченої частини суспільства є формування сильної української держави, заснованої на принципах релігійної єдності та соціальної солідарності. У цьому процесі особливу роль він відводив Церкві, яка, на його переконання, виступає важливим чинником національної консолідації та здійснює значний освітньо-виховний вплив на громадян, формуючи їхні моральні орієнтири та суспільну відповідальність.

Водночас митрополит наголошував, що одним із фундаментальних завдань держави є забезпечення високого рівня добробуту населення. У структурі державної політики пріоритетне місце, на його думку, повинна посідати соціально-релігійна сфера, через яку реалізується підвищення як матеріального, так і духовного рівня суспільства. При цьому ефективне функціонування державного механізму можливе лише за умов паритетної взаємодії між державою, церковними інституціями та релігійними організаціями.

Послідовно відстоюючи ідею української державності, Андрей Шептицький підкреслював необхідність створення незалежної та суверенної

держави, майбутнє якої він пов'язував із консолідацією суспільства та надконфесійним характером національного розвитку. Вже у 1914 р. у «Меморандумі до австрійського уряду про майбутній устрій Української держави» він запропонував власне бачення державного устрою, в якому значна увага приділялася організації війська на основі історичних традицій українського козацтва. Зокрема, він наголошував на доцільності опертя на спадщину запорозької січі, а також висловлював ідею гетьманської форми правління як однієї з можливих моделей державної організації.

У своїх політичних орієнтирах митрополит послідовно апелював до європейських цінностей, водночас критично оцінюючи російську політичну та культурну традицію. Він розглядав Україну як потенційного союзника Австро-Угорщини, здатного відігравати важливу роль у регіональній системі міжнародних відносин. У «Спільному пастирському посланні до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період» Андрей Шептицький акцентував на необхідності міжнародного визнання українського народу як окремої політичної та національної спільноти, відмінної від російської.

Важливе місце у концепції державотворення митрополита посідала проблема виховання молодого покоління. Освіту він розглядав як ключовий інструмент формування політичної культури та громадянської свідомості, підкреслюючи, що лише освічене суспільство здатне до усвідомленого вибору влади та ефективної участі в державотворчих процесах.

У праці «Ідеалом нашого національного життя» Андрей Шептицький визначав основні засади функціонування державної влади, наголошуючи на її обов'язку захищати права і свободи громадян, діяти в інтересах суспільства та забезпечувати справедливість законодавства на основі християнських моральних принципів. Водночас він критично ставився до політичних систем, що ґрунтуються на домінуванні необмеженої влади однієї особи, вбачаючи в цьому загрозу для гармонійного розвитку держави і суспільства.

Андрей Шептицький у своїх суспільно-політичних поглядах критично оцінював однопартійну модель організації влади, вважаючи її неприйнятною для повноцінного розвитку держави. Водночас він негативно трактував явище «національного шовінізму», характеризуючи його як «засліплююче», тобто таке, що перешкоджає об'єктивному усвідомленню прав і свобод інших народів і громадян. У цьому контексті митрополит обґрунтовував необхідність дотримання принципів взаємоповаги, толерантності та християнської етики у міжнаціональних відносинах.

Однією з ключових передумов становлення та зміцнення української державності Андрей Шептицький вважав національну солідарність, ідея якої ґрунтовно розкрита у пастирському посланні «Не убий» від 21 листопада 1942 р. У цьому документі він наголошував на моральній відповідальності кожного члена суспільства за збереження єдності нації та утвердження засад справедливого суспільного порядку.

Підсумовуючи, слід відзначити, що значні сподівання у справі консолідації української нації митрополит покладав на систему освіти та педагогічне середовище. На його переконання, саме освітні інституції та вчительство відіграють визначальну роль у формуванні національно свідомого, морально зрілого громадянина. Відтак, консолідована, освічена та вихована на християнських цінностях українська нація здатна забезпечити сталий розвиток держави, зміцнення її інституцій та подолання негативного впливу зовнішніх чинників.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрей Шептицький виявив послідовну патріотичну позицію і в роки Друга світова війна, пов'язуючи надії на відновлення української державності з діяльністю націоналістичного руху, який спочатку протистояв більшовицькому режиму, а згодом – нацистській окупаційній владі. У цьому контексті митрополит покладав певні сподівання на українських націоналістів як чинник політичної мобілізації суспільства.

30 червня 1941 р. у Львів створено «Українську Національну Раду», яку очолив Андрей Шептицький. У межах цього політичного проєкту декларувалося формування українських державних інституцій, зокрема військових структур та засад майбутньої державності. Як засвідчують джерела, митрополит пов'язував ці процеси з перспективою утвердження незалежної української держави та об'єднання української Церкви [61, с. 126].

На початковому етапі німецько-радянської війни частина українського суспільства, особливо в західному регіоні, сприймала німецькі війська як визволителів від радянського режиму. У цьому контексті Андрей Шептицький також висловлював обережні сподівання щодо можливості ліквідації більшовицької системи за сприяння німецької армії. Зокрема, у зверненні від 5 липня 1941 р. він закликав населення до консолідованої праці задля відбудови суспільного життя: «...німецька армія, як переможець зайняла вже майже цілий край, вітаємо із радістю та вдячністю...» [61, с. 127].

Разом із тим митрополит пов'язував перспективи державотворення з консолідацією українського суспільства та його відданістю національним ідеалам, припускаючи можливість досягнення державної самостійності за сприятливих міжнародних обставин, у тому числі за участі нацистської

Німеччини. У цьому контексті він висловлював сподівання на формування «життєздатного, здорового, могутнього державного організму...» [3, с. 12].

Однак уже влітку 1941 р. стало очевидним, що політика Адольф Гітлер не передбачає підтримки української державності. Рішенням від 1 серпня 1941 р. українські землі були включені до складу Генерального губернаторства, що фактично позбавило «Українську Національну Раду» будь-яких реальних владних повноважень. У відповідь на це 14 серпня 1941 р. Рада звернулася до окупаційної влади, підкреслюючи історичну тяглість української державності – від Галицько-Волинської держави до новітніх політичних формацій [4, с. 151].

Важливе місце у політичних орієнтаціях Андрей Шептицький посідала Організація українських націоналістів, на яку він покладав надії як на силу, здатну сприяти здобуттю незалежності. Водночас внутрішні ідеологічні суперечності в середовищі ОУН (між різними її течіями) викликали у митрополита занепокоєння. Він намагався сприяти подоланню розколу між різними угрупованнями, наголошуючи, що відсутність національної та релігійної єдності істотно послаблює визвольний рух і унеможливорює ефективний опір зовнішнім загрозам.

На початковому етапі війни частина української інтелігенції також пов'язувала свої сподівання з поразкою радянської влади, вбачаючи в цьому передумову для здобуття незалежності: «...розгром Москви та знищення дикого московського імперіалізму лежить в основі нашого змагу за свою національну волю й державність» [50, с. 120]. Проте вже наприкінці 1942 р. ці ілюзії остаточно розвіялися внаслідок зміни політики нацистського режиму щодо українського населення, яка набула відверто репресивного характеру.

У підсумку Андрей Шептицький дійшов висновку про принципову подібність тоталітарних режимів – нацистського і більшовицького – у їхньому ставленні до людини та суспільства. Він наголошував, що ідеологія та політична практика нацистської Німеччини суперечать основоположним

засадам християнської моралі, що остаточно визначило його критичне ставлення до обох тоталітарних систем.

Андрей Шептицький у період нацистської окупації послідовно формував критичну позицію щодо політики Третього рейху, розглядаючи її як колоніальну за своєю сутністю. Німецька адміністрація трактувала українські землі як підпорядковані території, що зумовлювало експлуатаційний характер господарювання, який, за оцінкою митрополита, багато в чому нагадував практики радянського режиму. Водночас відкрита опозиція Андрея Шептицького до нацистської політики створювала для нього реальну загрозу переслідувань, однак це не вплинуло на його принципову позицію, визначальним орієнтиром якої залишалися інтереси українського народу.

Суттєвим елементом критики стала політика усунення українців від участі у військових структурах, що, на думку митрополита та галицького духовенства, позбавляло українське суспільство можливості самостійно відстоювати власні національні інтереси. Додатковим чинником розчарування стала адміністративно-територіальна політика нацистського режиму, зокрема включення Галичини до Генерального губернаторства та передача частини південних українських земель під контроль Румунії. Такі рішення суперечили ідеї соборності українських земель і підірвали перспективи державотворення: «Обставини, за яких це сталося... дають підстави вважати, що йдеться про приєднання Галичини до Польщі, а Одеси до Румунії...» [81, с. 29].

У своїх зверненнях Андрей Шептицький разом із греко-католицькими єпископами наголошував на системному нищенні культурно-освітнього життя в Україні. Зокрема, йшлося про обмеження діяльності національних інституцій, закриття навчальних закладів, утиски преси та маргіналізацію інтелектуальної еліти: «...забороняються традиційні культурні і просвітницькі об'єднання... залишаються професорські кадри... без можливості наукової діяльності...» [37, с. 400]. Окремо підкреслювалося, що

навіть після ліквідації більшовицької системи не було відновлено базових соціально-економічних прав, зокрема права приватної власності, а колективні форми господарювання зберігалися [4, с. 89].

Критичне ставлення митрополита поширювалося і на політичні дії Адольф Гітлер, зокрема у зв'язку з окупацією Києва та заборонаю діяльності українських політичних інституцій, включно з «Українською Національною Радою». У відповідних документах підкреслювалося, що така політика суттєво обмежує можливості співпраці між українським населенням і німецькою адміністрацією, водночас посилюючи антиокупаційні настрої [81, с. 30].

Попри це, Андрей Шептицький намагався вплинути на позицію німецького керівництва, закликаючи до зміни ставлення до українців як до рівноправної європейської нації. Він наголошував, що лише за умов визнання прав українського народу можливе його залучення до спільної боротьби проти радянського режиму: «український народ був би здатним чинити опір Москві... коли б мав певність того, що буде визнаватися і шануватися його право на життя та національний розвиток...» [81, с. 35].

Події Другої світової війни засвідчили відсутність реальних союзників у боротьбі за українську державність. Це усвідомлювали як представники ОУН, так і церковне керівництво. У суспільстві зростали тривога та невпевненість щодо майбутнього нації: «...панує велика стурбованість і страх за майбутнє нації...» [10, с. 8].

У підсумку Андрей Шептицький сформував чітко негативну оцінку нацистської ідеології, розглядаючи її як систему, що ґрунтується на насильстві, несправедливості та крайніх формах шовінізму: «система обману, брехні, несправедливостей...» [10, с. 9]. Він відкрито засуджував злочини нацизму на міжнародному рівні, зокрема у листах до Адольфа Гітлера, Генріха Гімmlера та Пія XII, а також у пастирському посланні «Не убий» (1942 р.).

Таким чином, діяльність Андрей Шептицький у воєнний період засвідчує його послідовну відданість ідеї української державності та морально-етичним принципам християнства. Попри ситуативні спроби використати міжнародні обставини для досягнення політичної мети, він залишався принциповим критиком тоталітарних режимів і демонстрував готовність до особистої відповідальності й самопожертви заради майбутнього українського народу.

Андрей Шептицький у своїй світоглядній системі відводив важливе місце ідеї міжконфесійного порозуміння та співпраці між християнськими Церквами. Концепція екуменізму простежується вже у його ранніх пастирських посланнях, зокрема «Наша програма» (1899 р.) та «Про Церкву» (1901 р.), у яких він окреслював засади зближення між Східною і Західною християнськими традиціями.

На початковому етапі своєї діяльності митрополит усвідомлював гостру потребу у підготовці освіченого духовенства, здатного реалізовувати ідею міжцерковного діалогу. З цією метою Андрей Шептицький сприяв навчанню обдарованих семінаристів у провідних європейських богословських осередках. Важливим кроком у цьому напрямі стало заснування 16 грудня 1923 р. «Богословсько-Наукового Товариства», діяльність якого була спрямована на наукове осмислення проблем єдності Церкви та підготовку духовенства до місійної праці на східноукраїнських землях.

У складних умовах протистояння з боку російської церковно-державної політики Андрей Шептицький обстоював необхідність толерантного ставлення до православних. У проповіді 9 вересня 1914 р. він наголошував на спільності обрядових традицій і водночас підкреслював відмінність між «державним» і «церковним» розумінням православ'я: «...вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою...» [18, с. 27]. При цьому митрополит розглядав перспективу єдності як добровільне об'єднання з Вселенською Церквою.

Подібні погляди викликали негативну реакцію з боку російської влади, яка сприймала їх як загрозу державній ідеології. Внаслідок цього Андрея Шептицького заарештовано. Російський імперський режим, як і згодом більшовицька влада СРСР, дотримувалися політики підпорядкування Церкви державним інтересам, що фактично унеможливлювало реалізацію екуменічних ініціатив. У цьому контексті митрополит підкреслював, що комуністична ідеологія становить загрозу для всіх християнських конфесій незалежно від їх обрядової приналежності [4, с. 93].

У своїй діяльності Андрей Шептицький реалізовував дві основні стратегії: налагодження діалогу з православною ієрархією та підтримання контактів із Ватикан. Однак історичні обставини, зокрема Друга світова війна, істотно ускладнили ці процеси. Загострення політичних і конфесійних суперечностей, а також окупаційна політика нацистської Німеччини, яка обмежувала діяльність церковних структур, значною мірою звузили можливості реалізації унійних ініціатив.

Починаючи з кінця 1941 р., діяльність митрополита у сфері міжконфесійного діалогу фактично обмежилася українським середовищем. У цих умовах він зосередився на зближенні між греко-католицькою та православною громадами в Україні, розглядаючи цей процес як важливу передумову національної консолідації.

Таким чином, екуменічна ідея посідала центральне місце у світогляді Андрея Шептицького, будучи тісно пов'язаною з його державницьким мисленням. Попри те, що реалізувати повною мірою задум об'єднання Церков йому не вдалося, його діяльність заклала підвалини для подальших екуменічних процесів та сприяла усвідомленню необхідності міжконфесійної єдності як важливого чинника формування модерної української нації.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

У сучасних умовах ключовою метою викладання історії в закладах загальної середньої освіти є формування національно-патріотичної свідомості учнів, що зумовлено актуальними суспільно-політичними викликами, зокрема триваючою російсько-українська війна. У цьому контексті патріотичне виховання постає як важливий компонент освітнього процесу, спрямований на формування активної громадянської позиції та відповідальності за майбутнє держави.

До основних завдань, що впливають із зазначеної мети, доцільно віднести:

- сприяння активізації участі молодого покоління у громадсько-політичному житті суспільства;
- формування та зміцнення громадянської свідомості й відповідальної соціальної позиції учнів;
- забезпечення ґрунтовного засвоєння знань про історичне минуле України, рідного краю та українського народу;
- виховання поваги до визначних постатей української історії, культури, освіти та релігії;
- формування шанобливого ставлення до сучасних захисників України, зокрема учасників бойових дій та осіб, які відстоюють демократичні цінності держави.

Водночас важливим завданням учителя історії є розвиток у здобувачів освіти аналітичного та критичного мислення, здатності до самостійного осмислення історичних процесів і явищ. Уроки історії мають сприяти встановленню причинно-наслідкових зв'язків у межах історичного розвитку, що, своєю чергою, дозволяє учням уникати повторення помилок минулого та формувати відповідальне ставлення до сучасності.

Опрацьовані в межах дослідження історичні джерела можуть бути ефективно використані у процесі тематичного планування уроків історії

України в 10 класі, зокрема під час вивчення розділу «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період». Конкретизація теми можлива в межах уроку «Політика влади щодо церкви в УСРР у 1920–1930-х рр.», що дає змогу інтегрувати матеріали про становище Церкви в умовах тоталітарного режиму.

З метою кращого засвоєння навчального матеріалу доцільним є опрацювання та закріплення ключових понять:

- тоталітаризм – форма політичного режиму, за якої держава здійснює повний контроль над усіма сферами суспільного і приватного життя, заперечуючи автономію особистості та незалежних інституцій;
- радянська пропаганда – система ідеологічного впливу, спрямована на утвердження комуністичних цінностей і легітимацію політики правлячої партії КПРС;
- атеїзм (у радянському контексті) – світоглядна позиція, що заперечує релігію, яка, хоча формально не була закріплена як державна ідеологія, активно підтримувалася владою СРСР до періоду лібералізації наприкінці 1980-х років;
- опозиція – сукупність політичних сил або груп, що виступають проти домінуючої влади чи ідеології та пропонують альтернативні шляхи розвитку;
- Українська греко-католицька церква – одна з найбільших східних католицьких церков, що перебуває у сопричасті з Ватикан та зберігає візантійську літургійну традицію;
- «катакомбна церква» – узагальнена назва підпільних релігійних структур, які діяли в умовах переслідувань у СРСР; у випадку УГКЦ цей період охоплює 1946–1989 рр., коли Церква функціонувала нелегально, але зберегла свою інституційну тяглість.

Отже, інтеграція наукових напрацювань у навчальний процес сприяє не лише поглибленню історичних знань, але й формуванню цілісного світогляду

учнів, заснованого на поєднанні історичної пам'яті, громадянської відповідальності та національної ідентичності.

Слід зауважити, що цілі навчання історії зазнавали еволюції відповідно до різних етапів становлення та розвитку вітчизняної освітньої системи, відображаючи політичні, соціально-економічні, релігійні та культурні трансформації суспільства. Водночас у сучасних умовах особливої актуальності набуває формування патріотичної складової у процесі виховання учнівської молоді, що зумовлено, зокрема, викликами російсько-українська війна.

У межах вивчення теми «Політика влади щодо церкви в УСРР у 1920–1930-х рр.» важливе місце посідає ознайомлення учнів із визначними постатями українського церковного життя, зокрема з діяльністю Андрея Шептицького. Аналіз його державницьких поглядів, патріотичної діяльності та морально-етичних настанов сприяє осмисленню учнями соціального досвіду попередніх поколінь, що, у свою чергу, позитивно впливає на формування національної ідентичності та почуття національної гідності.

Звернення до постаті митрополита дозволяє також актуалізувати питання особистої відповідальності, морального вибору та формування християнських цінностей у молодого покоління. У цьому контексті мета уроку полягає у комплексному висвітленні історії релігійного життя українського народу, зокрема історії Українська греко-католицька церква, вивченні життєвого шляху та багатогранної діяльності митрополита Андрея Шептицького, а також у сприянні духовному та інтелектуальному розвитку учнів через застосування як індивідуальних, так і групових форм роботи.

Історичний компонент у структурі шкільного навчання забезпечує:

- засвоєння системних знань про ключові події, явища та тенденції історичного розвитку України;
- формування пізнавального інтересу до історії як навчальної дисципліни та наукової галузі;
- розвиток індивідуальних освітніх запитів учнів та їх реалізацію;

- ознайомлення з культурними та духовними цінностями українського народу;
- формування навичок роботи з різними типами історичних джерел (візуальними, текстовими, усними, матеріальними);
- розвиток умінь системного та структурованого викладу історичних знань із використанням наукової термінології;
- формування здатності до аргументованого аналізу дискусійних і суперечливих історичних питань.

Оновлення змісту шкільної історичної та суспільствознавчої освіти ґрунтується на поєднанні здобутків педагогічної та історичної науки і реалізується через такі методологічні принципи:

- альтернативно-проблемний – передбачає розгляд історичних явищ у різних інтерпретаціях із залученням різноманітних джерел;
- загальнонауковий – орієнтує на опрацювання достовірних історичних фактів та формування цілісного наукового світогляду;
- генералізуючий – забезпечує виокремлення ключових аспектів навчального матеріалу;
- конкретно-історичний – сприяє розумінню подій у їх часово-просторовій зумовленості та причинно-наслідкових зв'язках;
- ціннісний – формує морально-етичні орієнтири та здатність до оцінювання історичних явищ;
- системний – передбачає інтеграцію різних підходів і міжпредметні зв'язки;
- світський – забезпечує об'єктивне вивчення історії релігій без конфесійної упередженості;
- полікультурний – акцентує на взаємодії культурних традицій, історичної спадщини та мови як чинників тяглості національного розвитку.

У процесі вивчення історії України в учнів формуються ключові предметні компетентності:

- хронологічна – здатність орієнтуватися в історичному часі;

- інформаційна – уміння працювати з історичними джерелами;
- мовленнєва – здатність до усного й письмового висловлення історичних суджень;
- аксіологічна – уміння оцінювати історичні події та процеси;
- логічна – здатність до аналізу, інтерпретації та аргументації історичних фактів.

Таким чином, урок історії України виступає базовою організаційною формою навчального процесу, що забезпечує послідовність, системність і наступність у засвоєнні знань, а також створює передумови для формування всебічно розвиненої, національно свідомої особистості.

До традиційних форм організації навчального процесу з історії належать такі типи уроків: 1) комбінований урок; 2) урок засвоєння нових історичних знань; 3) урок корекції знань і навичок; 4) урок формування умінь і навичок; 5) урок застосування знань, умінь і навичок; 6) урок узагальнення та систематизації знань і вмінь. Зазначені типи відображають логіку поетапного засвоєння навчального матеріалу та поступового формування історичної компетентності учнів.

Водночас форма уроку визначається сукупністю методів його проведення та способами організації навчальної діяльності здобувачів освіти. Сучасна педагогічна практика демонструє поступове зростання ролі інтерактивних методів навчання, які забезпечують активне залучення всіх учнів до освітнього процесу, незалежно від рівня їхньої навчальної підготовки чи інтересу до предмета.

Перевагою інтерактивного навчання є його спрямованість на розвиток аналітичного та критичного мислення, а також на формування вмінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями та явищами. На відміну від традиційних форм організації уроку (пояснення, лекція, бесіда), інтерактивні методи забезпечують більш високий рівень залученості учнів і сприяють формуванню стійкої пізнавальної мотивації.

Серед найбільш поширених інтерактивних методів, що можуть бути використані на уроках історії, доцільно виокремити:

- «Робота в парах / мінігрупах» – метод, що сприяє розвитку співпраці, взаємонавчання та розкриття індивідуальних здібностей учнів, зокрема тих, які потребують додаткової підтримки або стимулювання навчальної активності;

- «Акваріум», «Карусель» – методи організації обговорення, які забезпечують обмін думками між учнями, розвиток навичок аргументації та критичного оцінювання відповідей однокласників; їх доцільно використовувати, зокрема, під час аналізу ролі Андрей Шептицький в українському національному відродженні;

- «Мозковий штурм» – метод генерації ідей, що активізує творче та критичне мислення учнів; його ефективно застосовувати для постановки проблемних запитань, наприклад: «Якими могли б бути наслідки відсутності спротиву атеїстичній політиці радянської влади?» або «Як оцінити меценатську діяльність Шептицького щодо підтримки дітей-сиріт у воєнний період?»;

- «Рольова гра» – метод, який передбачає моделювання історичних ситуацій та «занурення» учнів у роль історичних постатей, що сприяє глибшому емоційно-інтелектуальному засвоєнню матеріалу;

- «Дискусія» – форма організації навчальної діяльності, що дозволяє учням аргументовано висловлювати різні точки зору, зокрема під час вивчення теми «Політика влади щодо церкви в УСРР у 1920–1930-х рр.». У межах дискусії можуть розглядатися проблемні питання українсько-польських відносин у міжвоєнний період, а також сутність атеїстичної політики радянської влади в Українській РСР.

- «Прес». Зазначений метод інтерактивного навчання спрямований на формування в учнів уміння стисло й аргументовано висловлювати власну позицію, що є важливим компонентом розвитку мовленнєвої та критичної компетентності. Він особливо ефективний у роботі з учнями, які мають

низький рівень навчальної мотивації, оскільки передбачає чітку структуру відповіді. Типові мовні конструкції включають: «я вважаю...», «тому що...», «згідно з моєю позицією...».

– «Судове засідання». Даний метод доцільно застосовувати переважно на уроках правознавства або інтегрованих курсах суспільствознавчого спрямування, оскільки він дає змогу моделювати правові ситуації та аналізувати нормативно-правові засади функціонування суспільства, зокрема питання свободи совісті та віросповідання. У межах історичної освіти цей метод дозволяє учням критично осмислити порушення прав людини в умовах тоталітарних режимів, зокрема комуністичного та нацистського.

Форми організації таких видів діяльності, як «урок застосування знань і вмінь», можуть реалізовуватися у форматі лабораторно-практичних занять, семінарів або дебатів, що забезпечує практичне закріплення навчального матеріалу.

«Урок узагальнення та систематизації знань» доцільно організовувати у формі прес-конференцій, брифінгів або інтерактивних обговорень, що сприяє структуризації та узагальненню навчального матеріалу.

«Урок контролю і корекції знань» ефективно проводити у вигляді вікторин, конкурсів, турнірів, брейн-рингу або навчальних змагань, що підвищує зацікавленість учнів і активізує їхню пізнавальну діяльність.

Різноманітність форм уроку є однією з ключових умов підвищення якості навчання та розвитку стійкого інтересу до історії України. У сучасній педагогічній практиці традиційні форми навчання поступово доповнюються інноваційними, зокрема інтерактивними підходами, серед яких доцільно виокремити:

- уроки у формі ігор та змагань (турніри, конкурси, вікторини, естафети, кросворди, інтелектуальні дуелі);
- уроки, що ґрунтуються на роботі з історичними джерелами (наукові дослідження, експедиційні дослідження, аналіз документів, інтерв'ю, репортажі);

- уроки комунікативного типу (дискусії, діалоги, прес-конференції, телемости);
- уроки імітаційного характеру, що моделюють діяльність соціальних інституцій (судових органів, державних структур тощо);
- театралізовані форми навчання (інсценізації, рольові постановки, навчальні вистави);
- уроки-подорожі (віртуальні та краєзнавчі екскурсії).

Застосування інтерактивних методів на уроках історії України сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів, поглибленому засвоєнню змісту теми «Політика влади щодо церкви в УСРР у 1920–1930-х рр.», а також розвитку інформаційної, мовленнєвої та аналітичної компетентностей. У сукупності це забезпечує формування в учнів здатності до критичного мислення, аргументованого висловлення власної позиції та активної участі в навчальному процесі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що Андрей Шептицький посідав у своїй діяльності чітко артикульовану громадянську та патріотичну позицію. Він виступав як поміркований дипломат і публічний діяч, який об'єктивно оцінював міжнародно-політичні обставини та характер впливу іноземних держав на Україну і становище українського народу в цілому.

Аналіз джерельної бази та комплексу документів дає змогу простежити еволюцію державницьких поглядів митрополита, репрезентуючи його не лише як визначного церковного ієрарха, але й як інтелектуального діяча, який формулював концептуальні підходи до суспільно-політичного розвитку. У своїй діяльності Шептицький спирався на європейські цінності, критично оцінював так званий «російський дух», а також висловлювався щодо різних моделей державного устрою, зокрема порушуючи питання відновлення української державності на засадах історичних традицій.

Встановлено, що митрополит послідовно засуджував прояви тоталітарних ідеологій, зокрема нацизму та комунізму, а також різні форми шовінізму, натомість акцентуючи на пріоритеті християнської моралі та загальнолюдських цінностей. У його концепції державотворення важливе місце посідала теза про неможливість ефективної трансформації політичної системи без відповідної зміни інтелектуально-морального рівня суспільства.

Митрополит формував світоглядну модель гармонійного суспільного розвитку, в основі якої перебували міцна родина, громадські інституції та морально-етичне виховання особистості. Через дотримання євангельських принципів, на його переконання, відбувалася духовна самореалізація людини та зміцнення суспільної єдності.

Особливу увагу Шептицький приділяв консолідації українського суспільства, подоланню регіональних, конфесійних і соціальних поділів, вбачаючи в цьому необхідну передумову державного розвитку. У цьому

контексті він наголошував на потребі міжнародного визнання України як окремого політичного та національного суб'єкта, відмінного від російської держави та російського народу.

У політичній площині митрополит розвивав ідею християнської демократії як моделі суспільного устрою, що має забезпечувати баланс між свободою особистості, соціальною відповідальністю та суспільним добробутом. Водночас він критично оцінював ідеологічні системи, які, на його думку, нехтували християнськими моральними засадами та традиційними цінностями.

Отже, у концепції Шептицького ключовими передумовами державного будівництва виступали національна єдність, морально-духовний розвиток суспільства та опора на християнську етичну традицію як фундамент суспільного поступу.

Узагальнюючи викладене, слід відзначити, що політико-державницькі та церковно-еклезіологічні погляди митрополита Андрея Шептицького вирізнялися системністю, демократичною спрямованістю та виразним націєтворчим змістом. У своїх концептуальних підходах він послідовно обстоював ідею відповідальності державної влади перед суспільством, необхідності дотримання прав і свобод громадян, а також неприпустимості авторитарних моделей правління, зокрема однопартійних режимів. Важливим елементом його політичної думки було засудження будь-яких форм шовінізму як явищ, що деформують суспільну свідомість і підривають принципи взаємної поваги між народами.

Окрему увагу митрополит приділяв питанню громадянської участі та розвитку демократичних інститутів, зокрема виборчих процедур і механізмів суспільного волевиявлення. У його поглядах простежується акцент на необхідності поєднання політичної системи з християнською мораллю, що, на його думку, мало забезпечити справедливість законодавства та духовно-етичний вимір державного управління. У цьому контексті особливого значення набувала ідея автономії громад як базового рівня організації

суспільного життя, що є співзвучним із сучасними процесами децентралізації.

Вагомим складником світогляду митрополита була також проблема національної консолідації українців. Він розглядав освіту, школу та педагогічну діяльність як ключові інструменти формування національної свідомості, патріотизму та громадянської зрілості. Водночас важливе місце посідала його концепція взаємозв'язку національного й церковного відродження, де ідея церковної єдності трактувалася як чинник зміцнення української нації та подолання внутрішніх конфесійних поділів.

Отже, політична та суспільна думка митрополита Шептицького постає як цілісна модель, у якій поєднано християнські цінності, демократичні принципи та національно-державницькі орієнтири. Вона мала не лише теоретичне, а й практичне значення для формування української суспільно-політичної думки першої половини XX ст. і зберігає актуальність у сучасному контексті державотворчих процесів.

Узагальнюючи наведені положення, слід констатувати, що Андрей Шептицький послідовно дотримувався критичної позиції щодо тоталітарних ідеологій XX століття, насамперед комунізму, який він розглядав як систему, що заперечує свободу особи, релігійні цінності та національну самобутність. У його пастирських посланнях і зверненнях простежується чітке засудження політики радянської влади, зокрема репресій проти духовенства, насильницької колективізації та руйнування традиційного укладу життя українського селянства. Митрополит наголошував на руйнівному впливі більшовицької пропаганди, яка, на його переконання, прикривала реальні механізми тотального контролю над суспільством.

Важливе місце у його позиції посідало осмислення причин соціальних трагедій українського народу, зокрема голоду, які він пов'язував із політикою радянського режиму. У цьому контексті він виступав із протестами проти арештів духовенства та переслідування Церкви, звертаючись до представників радянської адміністрації з вимогами

припинити репресивну практику. При цьому його критика комунізму мала не лише політичний, а й морально-етичний вимір, оскільки він розглядав цю систему як таку, що деформує християнські основи суспільного життя.

Поряд із критикою більшовицької ідеології, митрополит приділяв значну увагу міжнаціональним відносинам, зокрема українсько-польським. Він засуджував політику асиміляції та колонізації, а також насильницькі дії щодо українського населення, включно з руйнуванням сакральних об'єктів на Холмщині та Підляшші. Водночас він послідовно закликав до дотримання християнських моральних принципів усіма сторонами конфлікту, незалежно від політичної чи національної належності, підкреслюючи необхідність уникнення міжетнічної ворожнечі.

Отже, світогляд митрополита Шептицького у сфері суспільно-політичних відносин характеризується поєднанням різкої критики тоталітарних режимів із прагненням до морального примирення народів на основі християнської етики, права та взаємної поваги.

Узагальнюючи наведені положення, слід відзначити, що Андрей Шептицький послідовно дотримувався принципу міжконфесійної рівності та захисту права українців на вільне віросповідання незалежно від їхньої конфесійної належності. У його світогляді чітко простежується позиція, згідно з якою як греко-католики, так і православні українці становлять єдину національну спільноту, а отже не можуть бути протиставлені одні одним за релігійною ознакою. У цьому контексті митрополит рішуче заперечував будь-які звинувачення щодо причетності Української греко-католицької церкви до насильницької політики щодо православних храмів, наголошуючи на необхідності взаємоповаги між конфесіями.

Важливим аспектом його суспільно-політичної позиції була критика міжнаціональних конфліктів і насильницьких практик, зокрема так званої «пацифікації» польської влади щодо українського населення. У своїх листах до представників римо-католицької ієрархії він фіксував факти утисків та репресивних дій, водночас намагаючись зберігати діалогічний характер

звернень і апелювати до християнських моральних засад як основи примирення.

У роки Другої світової війни позиція митрополита набула ще більш виразного державницького характеру. Він послідовно виступав за право українського народу на власну незалежну державу та засуджував як нацистську, так і комуністичну ідеології, вбачаючи в них тоталітарні системи, що заперечують людську гідність, свободу та національне самовизначення. У його пастирських зверненнях і листах до міжнародних церковних і політичних діячів простежується прагнення привернути увагу до злочинів окупаційних режимів на українських землях.

Таким чином, у світогляді митрополита Шептицького поєднувалися захист релігійної свободи, прагнення міжконфесійного порозуміння та чітка національно-патріотична позиція, спрямована на утвердження прав українського народу в умовах складних історичних випробувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич А. М. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Торонто: Українське Богословське Наукове Товариство, 1965. 237 с.
2. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с. 56
3. Басараб В. Викриття А. Шептицьким сутності нацистської політики в листах до А. Гітлера та Папи Пія XII. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 1(40). Ужгород: «Говерла», 2019. С. 10–16.
4. Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького: монографія. Ужгород: «Гражда», 2019. 232 с.
5. Басараб В. Революційні процеси 1917-1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького. *Література та культура Полісся*. Вип. 87. Серія «Історичні науки». № 7. Ніжин: НДУ ім. Гоголя, 2017. С. 130–140.
6. Беген О. Католицька критика українського “неонаціоналізму” / О. Зайцев, Беген О., Стефанів В. *Націоналізм і релігія: греко-католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)* / [за заг. ред. О. Зайцева]. Львів: в-во Українського католицького університету, 2011. С. 291–340.
7. Беген О. Католицький світогляд і християнський націоналізм як альтернатива інтегральному націоналізмові / О. Зайцев, О. Беген, В. Стефанів. *Націоналізм і релігія: греко-католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)* / [За заг. ред. О. Зайцева]. Львів: в-во Українського католицького університету, 2011. С. 334–340.
8. Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. Українське

релігієзнавство. 2002. № 23. С. 45–56.

9. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: Вид-во УКУ, 2005. 268 с.

10. Бриндак І. Митрополит А. Шептицький і рух ОУН–УПА. *Слово*. 2007. № 3 (33). С. 7–9.

11. Василюшин Л. М. Християнське виховання крізь призму вчення Андрея Шептицького. *Збірник тез науково-практичної конференції «Вклад Андрея Шептицького в розвиток духовної спадщини українського народу», присвяченій 150-річчю від дня народження громадського та релігійного діяча Андрея Шептицького* / [упоряд. Г. Сохань, Т. Козак]. Львів, 2014.

12. Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики. *Різдво Христове 2000: статті й матеріали*. Львів: Логос, 2001. С. 192–195.

13. Ващенко Г. Про виховний ідеал. Педагогіка: навчальний посібник / [за ред. Ягупов В. В]. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

14. Волинець О. Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1. С. 7–12.

15. Волинець О., Гетьманчук М., Ржиський Л. Українська греко-католицька церква і держава. Теорія і практика взаємодії: монографія. Львів: Видавництво Нац. Ун-ту «Львівська політехніка», 2007. 264 с.

16. Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената. Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського. Львів, 2001. 54 с.

17. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів: ВНТЛ Класика, 2015. 596 с.

18. Дзюрах Б. «Великий і незабутній» пастир. Шептицький А. Пастирські послання 1899–1914 рр. Львів: АРТОС. 2007. Т. 1. С. 27–28.

19. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної

діяльності уніатської та автокефальної церков. Київ: Наукова думка, 1976 р. 384 с.

20. Добричев В. В тіні Святого Юра. Львів: Каменяр, 1970. 216 с.

21. Догматична конституція про церкву «Світло народів» – «*Lumen Gentium*». *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*. Львів: Свічадо, 1996. С. 16–19.

22. Дорошенко В. Великий митрополит (пам'яті Митрополита Шептицького): спогади і нариси. Йорктон: Друкарня «Голосу Спасителя», 1958. 56 с.

23. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 64 с.

24. Звернення А. Шептицького, М. Величківського, А. Лівицького, М. Омеляновича-Павленка і А. Мельника до А. Гітлера про подолання антиукраїнської політики окупаційних властей Німеччини щодо економічного і національно-культурного розвитку України (від 14 січня 1942 року). *ОУН в 1942 році: Документи*. / Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 28–31.

25. Звернення закордонного бюро української радикально-демократичної партії до митр. Андрея Шептицького з повідомленням про голод в Україні та проханням допомогти відрядити рятункову комісію у Радянську Україну (1932 р., грудня 14, Прага). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 837–838.*

26. Ідзьо В. Митрополит Андрей Шептицький у Росії: курське ув'язнення. *Різдво Христове 2000: статті й матеріали*. Львів: Логос, 2001. С. 195–197.

27. Кантарович У. Дитячі та юнацькі роки митрополита Андрія

Шептицького. *Освіта – культура – нація (до 150-річчя від дня народження) збірник матеріалів конференції «Митрополит Андрій Шептицький»: Збірник матеріалів.* Львів, 2015. С. 9–15.

28. Катрій О. Перлини Східних Отців. Львів: Місіонер, 2006. 339 с.

29. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). Львів: Свічадо, 2014. 489 с.

30. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького. *Патріархат. За єдність церкви і народу.* 1990. Ч 6. С. 20–28.

31. Курляк І. Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.): історико-педагогічний аспект. [ред. Н. Ничкало]. Тернопіль, 2000. 188 с.

32. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Львів: Свічадо, 1990. 62 с.

33. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2010. 608 с.

34. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: у 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 668.

35. Лист митр. Андрея Шептицького до Папи Пія XII про ситуацію в Архієпархії під час німецької окупації (1942 р., серпня 29-31, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 982–986.

36. Лист митр. Андрея Шептицького до проф. Володимира Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді (1942 р., серпня 8, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький. Життя*

і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 978–979.

37. Лист митр. Андрея Шептицького про християнський патріотизм (1908 р., травня 11, Львів) *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400–401.

38. Лист митр. Андрея Шептицького про християнський патріотизм (1908 р., травня 11, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 581 – 582.

39. Лист митрополита Шептицького до Іларіона Огієнка, архієпископа Холмського від 21 жовтня 1941 року / *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 288–290.

40. Лист священика Романа Яценківа до митр. Андрея Шептицького з проханням допомогти організувати священиків для Української Повстанської Армії та про розпорядження німецького командування розстріляти 500 українців й спалити два села (1944 р., липня 7, Бориничі). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 1015–1016.

41. Лисяк-Рудницький І. Українці Галичини під Австрійським пануванням. *Історичні есе.* Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 413-450.

42. Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.

43. Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–

1923. Вінніпег-Едмонтон, 1981. С. 22–43.

44. Марчук В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 164 с.

45. Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.

46. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України. *Вісник УАДУ*. 2003. № 1. С. 363–368.

47. Медвідь Ф. Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 167–175.

48. Медвідь Ф. Українська церква в перехідний період від тоталітарного до демократичного суспільства. *Історія релігій в Україні. Праці X Міжнародної наукової конференції м. Львів, 16–19 травня 2000 р.* Львів: Логос, 2000. Книга 11. С. 38–43.

49. Медвідь Ф. Українська церква в період політичної модернізації. *Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання: Збірник наукових статей в трьох томах* / [Уклад. М. Соколов]. Одеса: ІСЦ, 2000. Том 1. С. 254–262.

50. Митрополит Андрей Шептицький в документах радянських органів державної безпеки (1939–1941 рр.). Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.

51. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944 / [за ред. А. Кравчука]. Львів: Місіонер, 1998. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 1. Пастирське вчення та діяльність. 570 с.

52. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: документи і матеріали 1899–1944 / [за ред. А. Кравчука]. Львів: Місіонер, 1999. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2. Листування. 1090 с.

53. Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865 – 1944).

Рим Львів: Салвид (Видавництво о. Салезіян східного обряду), 2003. 347 с.

54. Небесняк Є. Митрополит Андрей. Рим – Львів: Салвид, 2003. 346 с.

55. Невмержицька О. Цінності виховання у спадщині митрополита Андрея Шептицького. *Нова педагогічна думка*. Рівне. 2011. № 4. С. 202.

56. Немайний В. М. Історія релігій в Україні. Львів, 2004. Кн. 1. 202 с.

57. Пам'ятна записка митр. Шептицького до єп. Никити Будки про інтерпретацію польським духовенством його послання з приводу подій на Холмщині (1938 р., серпня 30, Підлюте). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 311–312.

58. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «Не убий» (1942 р., листопада 21, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 259-268.

59. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до духовенства «О Квестії Соціальной» (1904, травня 21, Крехів). *Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 137–177.

60. Пастирське послання Станиславівського єп. Андрея Шептицького до вірних «Християнська робота» (1899, серпня 2, Станиславів) / *Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 1-16.

61. Пастирський лист Митрополита А. Шептицького зі Львова з нагоди відновлення Української держави, 1 липня 1941 р. *Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів*. Львів Київ: Піраміда, 2001. С. 126–131.

62. Послання пастирське А. Шептицького, Гр. Хомишина, Й. Коциловського до всечесного духовенства і вірних. Перемишль, 1919. С. 3–5.
63. Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник із української історії* / [Під. Ред. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія]. Львів, 2000. Ч. 11. С. 189–211.
64. Романчук О. Жити серцем. Львів: Свічадо, 2004. 175 с.
65. Рощина Л. Політична діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Схід*. 2007. № 2 (80) С. 18–23.
66. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ: Дніпро, 2001. 494 с.
67. Сергійчук В. Постать митрополита Андрея Шептицького в українському національному житті. *Державник, мислитель, богослов: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького*. Київ: Українська видавнича спілка, 2005. С. 5–21.
68. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 532 с.
69. Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства (1909 р., травня 1, Львів). *Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 422–428.
70. Стефанів В. Церква та релігія в ідеології ОУН / В. Стефанів, О. Зайцев, О. Беген, В. Стефанів. *Націоналізм і релігія: греко-католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)* / [за заг. Ред. О. Зайцева]. Львів: В-во Українського Католицького Університету, 2011. С. 252–253.
71. Турій О. Митрополит Андрей (Шептицький) про християнські

засади політичного життя. *Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність*. Одеса-Львів 2007. С. 89–99.

72. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній». Твори: у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ: Наукова думка, 1986. С. 377–400.

73. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: «Місіонер», 1995. 79 с.

74. Чернетка звернення [митр. Андрея Шептицького] до голови ЦК КП(б)У Н.С. Хрущова про незаконні арешти духовенства й вірних (1941 березня 5, Львів). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т.* Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 920–921.

75. Шевців І. Християнська Україна: вибрані твори. Київ, 2003. 276 с.

76. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 437.

77. Шептицький А. О подружестві і родині. *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: документи і матеріали 1889–1944.* – Львів, 1998. Т. 2. Церква і суспільне питання. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність. С. 202–237.

78. Шептицький А. Пастирське послання в справі переслідування Церкви на Холмщині (1938 р., серпня 2, Підлюте). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 304–306.

79. Шептицький А. Пастирські листи слуги Божого Андрея

Шептицького (2.VIII.1899 р. – 7. IX.1901 р.). Торонто, 1965. Т. 1. 512 с.

80. Шептицький А. Пастирські Послання 1899–1914 рр. Львів: «АРТОС», 2007. Т. 1. 1014 с.

81. Шептицький А. Про виховання. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації. Йорктон, 1969. 322 с.

82. Шептицький А. Про єдність Церкви (1938, січня 15, Львів). *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т.* Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 257–269.

83. Шептицький А. Християнська родина. Пастирський лист до духовенства і вірних станіславівської єпархії. Твори слуги Божого Митрополита Андрея. Пастирські листи (2. VIII. 1899 р. – 7. IX. 1901 р.). Торонто, 1965. Т. 1. С. 101.

84. Шиш А. Уніати-покутники. Хто вони? Ужгород, 1978. 135 с.

85. Шкраб'юк В. Сецесія: Енциклопедія історії України: у 10 т. / [Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.]. Київ: Наук. Думка, 2012. Т. 9. 546 с.

86. Шполянський М. Християнське виховання дітей у сучасному світі. Львів: Свічадо, 2010. 72 с.

87. Яремчук В. Процес модернізації української нації у складі Австро-Угорщини у XIX – початку XX ст. *Наукові записки: збірник.* Київ: ІПіЕНД, 2004. Серія Політологія і етнологія. Вип. 26. С.109–110.

88. Яремчук В. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.

89. Яртись А. Концепція українського державотворення у богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького. Львів: Логос, 2005. 326 с.

90. Яцишин У. Внесок Української греко-католицької церкви у виховання патріотичного світогляду галицької молоді. *Українська*

національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. Вип. 21. С. 185–188.